

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729)

Doç. Dr. Temel Öztürk

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Özet

Muhasebe insanoğlunun yeryüzündeki varlığıyla başlamaktadır. Bu yönüyle geniş bir tarihi sürece sahip olan muhasebe, yıllar boyunca gerek insanoğlunun faaliyetleri, gerekse toplumların uygulamaları sonucu farklı yapılarda meydana gelmiştir. Ancak bu uzun süreçte birçok değişenin yanında tek bir unsur sabit kalmıştır. O da hesap verebilmektir. Bu uygulama, gerek kişilerin kendi muhasebeleri, gerekse onların toplum ya da toplumun organize edilmiş yapıları ölçüsünde devlet unsurlarına karşı sorumlu tutulmalarını gerekli kılmıştır. Bu açıdan hesap verebilme yanında kontrolü sağlama özelliği muvacehesinde tarihin önemli bir kesitini oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun muhasebesine yönelik çalışmalar etkili ve hızlı bir şekilde yürütölmektedir. Biz de bu çalışmada tarihteki bu büyük devletin muhasebesinden bir kesitine ışık tutacak şekilde ambarlar üzerinde araştırmalarımızı ortaya koyduk.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ambar işletimine yönelik faaliyetler vilayetler nezdinde hemen hemen birbirine benzerdir. O nedenle burada devlete ait bu yöndeki tüm birimler yerine devletin etkili bir bölgesinde yer alan vilayetine yönelik araştırmaların daha verimli olacağı inancı ile Trabzon ambarı üzerinde durulmaya karar verilmiştir. Trabzon bu açıdan devletin önemli stratejik vilayetlerinden biri olması yanında araştırma dönemi için seçilen yılda da bir doğu seferinin mevcudiyeti dolayısıyla ambar açısından oldukça faal bir uygulamayı da ortaya koymaktaydı. Onun bu yöndeki faaliyetine ilişkin ambarlarının muhasebesini izah eden muhasebe icmal defterleri bulunmaktadır. Bu yönde araştırmamıza temel teşkil eden muhasebe icmal defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifindeki 3375 numaralı defterin içerisinde yer almaktadır. Bu icmal muhasebe defteri, İran ile olan savaşlar (1723-1727) dönemine tekabül etmesi açısından Trabzon ambarının muhasebesine dair önemli bir kesiti ortaya koymaktadır. Böylece çalışma içerisinde giriş bölümünde devletin ambar uygulamaları ve ambarların muhasebe kayıtlarını gösteren icmal muhasebesi hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Akabinde araştırmamıza konu olan muhasebe icmal kaydına dayalı olarak Trabzon ambarının incelenen dönem içerisindeki muhasebesi izah edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Muhasebe, Osmanlı İmparatorluğu, Trabzon Ambarı.

JEL sınıflandırması: M40, M41, M42, M49.

Abstract (Warehouse Accounting in the Ottoman Empire: The Example of Trabzon/1724-1729)

The process of accounting begins with humankind's existence in the world. Having a large historical development process, accounting had different structures throughout history upon different activities and implementations of societies. Moreover, during this long process beside all changes there is something never changed. It is rendering of account. This practice, forced responsibility on individuals' personal usages and on their accounting responsibilities before society's organized structures such as state. Taking the case from this angle, studies on Ottoman Empire's accounting process which occupies an important section of history bears definite importance and are carried out effectively. In this paper it is tried to carry on studies in warehouses of the Ottoman Empire.

In the Ottoman Empire, the activities addressing warehouse running in sanjaks level are almost same. Due to this reason, instead of working on all units of the state it is preferred to focus on one Trabzon sanjak warehouse that is an important part of the Empire throughout its history. Beside the fact that, Trabzon was an important strategic location of the Empire, the period selected coincides with a large east campaign and bears an active period for warehousing. There are accounting extract books *icmal defterleri* showing warehouse activities in this term. The accounting extract book this study based on is in Prime Ministry Ottoman Archive Maliyeden Müdevver Defterler Classification Book Number 3375. This accounting extract book covers the period of wars with Iran (1723-1727) and thus gives an important cross section of Trabzon warehouse's accounting process. Thus in the preamble general information is given regarding to state's warehouse applications and accounting extract books showing the accounting registers. After this brief information, accounting process and cross section of the period of Trabzon extract book that this paper based on is tackled with.

Key words: Accounting, Ottoman Empire, Trabzon Warehouse.

JEL classification: M40, M41, M42, M49.

1. Giriş

İcmal, tutulan hesapları toplu halde kısaltarak gösteren defter ya da cetveldir (Pakalın 1993: 24). Arapça bir sözcük olan icmal başka bir tanıma göre ayrıntıya girişmeksizin bir sözün genel olarak açıklanması anlamına geldiği gibi uzun bir hesaptan çıkarılan özet anlamına da gelir (Sâmi 1989:

74). Yani konsolide edilmiş (icmal-i muhasebe) yıllık toplam anlamında da kullanılır (Güvemli 1998: 838). Bu anlamları itibariyle icmal, herhangi bir hesabın toplamı ve özeti olarak da ifade edilmektedir (Redhouse 1978: 30). Aslında muhasebe sözlüklerinde de icmal, günümüzdeki kullanımıyla toplam ve özet anlamına gelmektedir. İfade ettiğimiz anlamları doğrultusunda oluşan icmal kayıtları ise devlete ait gelirlerin kimler tarafından tasarruf edildiğini, gelirlerin harcandığı yerleri, idari birimleri ve toplam miktarları içeren kaynaklardır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere muhasebe icmalleri ayrıntılı olarak tutulan hesapları kısaltarak toplu bir halde vermek için düzenlenirdi. Böylece hesaplar üzerinde hızlı ve etkili bir kontrol sağlanırdı. Zaten muhasebe icmal defterlerinin oluşturulmasındaki temel mantık da buydu. Yani bu defterler merkezdeki malî büro şeflerinin denetimleri açısından tamamıyla pratik kullanım amacına matuftur.

Taşradaki işletim alanlarına yönelik olan muhasebe icmal defterleri, iktisadî işletmelerin tümünde gözlenmektedir. Ancak bunlardan hem devlet kontrolünde hem de özel teşebbüs eliyle idare edilenler arasında yer alan vilayetlerdeki ambarların işletimi önemli bir yere sahiptir. Ambarlar, devletin belirlediği eminlerle idare edilirdi. Ambar işletimi; devletin ya da vilayet yöneticilerinin isteği doğrultusunda harcanmak üzere vilayetteki aynî malların muhafazası üzerinden gerçekleştirilen iktisadî bir faaliyetti. İşletmeden sorumlu olan kişi öncelikle vilayetin mevcut imkânlarıyla sonraki ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere ambarları doldurmaktaydı. Bu süreçte iâşe ve hububat türü malzemenin ambarlara yerleştirildiği görülmektedir. İşletme sahibi bunları ihtiyaç anında aynî olarak dağıtabildiği gibi nakdî olarak yani satım usulüyle de dağıtabilmekteydi. Bazen ambarlardaki miktarın ihtiyacı karşılamadığı durumlarda devlet, hazineden işletme sahibine nakit destek sağlamaktaydı. İşte bu çerçevede ambarların işletimi, muhasebe icmalleri açısından da işletmeyi yönetenin görevde olduğu sürece ayrıntılı ve düzenli listelerin bize ulaşmasını sağlar. Eminler bu listelerde ambar işletiminde görevde kaldıkları süre içerisindeki tüm hesapları kaydederlerdi. Görevden ayrılacakları zaman icmal defterleri halinde kendi dönemleri içerisindeki kesin hesabı bildiren kayıtları merkeze gönderirlerdi. Muhasebe icmalleri yansıtan

bu kayıtlar merkezde defterdara bağlı mukataa kalemi tarafından kontrol edilirdi. Bu muhasebe icmal defterleri işletim alanlarındaki muhasebeyi ortaya koyar. Böylece bir ambar emininin dönemini kapsayan bu icmaller, geliri ve gideri göstermesi yanında denetleme amacını da taşırdı.

2. Muhasebe Açısından Trabzon Ambarı

Araştırma dönemi olarak tespit ettiğimiz 1724-1729 yılları arasında Trabzon ambarında 1888 günlük bir faaliyet gerçekleştirildi. Bu dönemki ambarın emini 1723 yılında merkezden tayin edilen Mustafa Ağa idi. Mustafa Ağa bu görevini 1729 yılının başına kadar devam ettirdi (BA, MAD 3375, 118). Mustafa Ağa göreve tayin edildikten sonra ambarın önceki aynı ve nakdî mevcudundan kendisine aktarılan miktar da dâhil olmak üzere 1888 gün içerisinde yapılan tüm giderlerin icmal kaydını açık bir Şekilde ortaya koymaktaydı. Merkeze gönderilen bu kayıt onun görevinin sona erdiğini göstermekle birlikte Trabzon ambarının bu dönemdeki muhasebesini de izah etmektedir. Bu tarihlerde Trabzon ambarının muhasebesi nakdi ve ayn olarak kaydedilmiştir. Yani biri parasal ilişkilerin muhasebesini diğer de ambardaki mühimmat üzerinden gerçekleştirilen faaliyetlerin muhasebesini yansıtılmaktadır. Her iki muhasebenin 1888 günlük faaliyeti içerisinde İnan Savaşı (1723-1727) dolayısıyla Trabzon ambarına gelen ve başta Revan olmak üzere çeşitli yerlere gönderilen zahire ve mühimmatının durumu ile bunların sevkiyatındaki incelikler yer almaktadır.

2.1 Trabzon Ambarının Nakd Muhasebesi

25 Şubat 1724 - 29 Nisan 1729 tarihleri arasında 1888 günde Trabzon ambarındaki tüm gider ve gelirler icmal muhasebe kaydıyla ifade edilmektedir. Ambarın gelir ve giderlerine yönelik parasal işlemlerde kuruş, akçe, pre kullanılmaktadır. Bu dönemde devletin ağırlıklı olarak resm uygulamalarında kuruşun daha fazla ne çıktığını görmekteyiz. Onun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun temel para birimi olan akçe yer almaktadır. Ancak yine dönem içerisinde dolaşımda görebildiğimiz prenin de ambar muhasebesine yönelik kullanıldığını söyleyebiliriz. Akçe her ne kadar Osmanlılar'ın temel

para birimi olarak gözüke de XVIII. yüzyıla tekabül eden bu dönemde artık kuruşların etkinliğinin hayli yüksek derecede hissedildiği görülmektedir. Böylece ambarın muhasebe işlemlerinde dönemin de getirdiği bir uygulama ile para birimi olarak çoğunlukla kuruş ve yanında da daha küçük meblağların belirtilmesi açısından akçe ve pâre yer almaktaydı. Bunların dönem içerisinde birbirleriyle olan değerleri yani günümüz ifadesi ile kur paritesi şu şekildedir. 120 akçe 1 kuruş, 3 akçe ise 1 pâre değerindedir. Dolayısıyla 40 pâre de 1 kuruş yapmaktaydı.

Araştırılan dönemde Trabzon ambarının muhasebeye yönelik gelir ve gider olarak iki temel bölümünün olduğunu görebiliriz. Bunlar içerisinde eminin elinde kalan miktarın hazineye ya da merkez tarafından belirtilen bir kaynağa aktarılmasını içeren teslimat kısmı da yer almaktaydı. Ancak elimizdeki kayıta muhasebeye yönelik böyle bir görevin varlığına rastlanmadığından, gelir ve gider olarak iki temel bölüm üzerinden hareket edilecektir. Ambar gelirlerinin tamamını emine verilen nakitler ve ambardaki mühimmat oluşturmaktaydı. Bilhassa gelir bölümünde eminin makbuzu olarak belirtilen kısım farklı kayıtlarda bazen “îrad” olarak da ifade edilmektedir. Yani burada eminin makbuzu ambarın gelirini de göstermektedir. Araştırma döneminde ambarın emini olan Mustafa Ağa’ya aktarılan 218.433,5 kuruşluk gelir, farklı kaynaklardan temin edilmektedir. Örneğin, ambar emininin makbuzundaki gelirin yaklaşık 155.000’i hazineden gönderilmişti. Hazine bu tür uygulamalarıyla, görevlendirilen ambar emininin giderlerini karşılamak için böyle bir finansal desteği ortaya koymaktaydı. Bu yönde hazine tarafından gönderilecek miktarın tespiti ambarın işlevine, büyüklüğüne ve diğer gelir gruplarına göre yapılırken, eminin bu konudaki isteği de önemle dikkate alınmaktaydı. Bunların dışında bir ambar emininin gelirini doğal olarak buradaki mühimmatın satışından elde edilenler oluşturmaktaydı. Bunun dışındakileri de şehir içerisinde diğer işletim alanlarının ve iktisadi faaliyetlerin gelirlerinden aktarılan miktarlardan oluşmaktaydı. Tabii ki hazine dışındaki bu gelir grubunun ambar eminine aktarılması yine merkezin onayıyla yani bir çeşit havale sistemi çerçevesinde gelişmekteydi.

Mustafa Ağa’nın makbuzundaki gelir gruplarının tümü icmal kaydına

yansımıştır. Bu gelirlerden 154.712,5 kuruş farklı zamanlarda hazineden gönderilmişti. 56.916,5 kuruş 20 akçe ambardan Trabzon halkına satılan un ve arpadan elde edilmişti. Gümüşhane gümrük emini olan Keskin İsmail'in çeşitli satışlarından elde edilen 3.684 kuruş 10 pâre de Trabzon'dan temin edilecek 174 katırcının ücreti karşılığında ambar eminine verilmişti. Çorum'dan temin edilen deveçilerin ücretlerinden görevlilerin elinde kalan 742,5 kuruş da eminin makbuzunda gelir olarak yer almıştır. Eminin makbuzundaki 897,5 kuruş 10 akçelik gelir 1726 yılına ait Trabzon Gümrüğü'ndeki 49 günlük vazife ücretlerinin teslimiyle elde edilmişti. 1480 kuruş ise 1728 yılına ait Trabzon Sancağı'ndaki timar sistemine dâhil olan 37 kişinin emekli ya da küçük yaşta olmaları dolayısıyla savaş zamanı sefere gitmemeleri karşılığında ödedikleri bedellerden elde edilmişti. Nakdi yöndeki geliri ifade eden makbuza "faslı mezad" ibaresiyle eklemeler yapılarak eminin toplam nakit miktarı 255.184,5 kuruş 52 akçeye yükseltilmişti. Emin, bu miktarı ambarın kendi uhdesindeki her türlü parasal işlemlerinde kullanmaktaydı. Burada devreye giderler kısmı girmektedir.

Trabzon ambarının nakdi muhasebesine yönelik giderler iki temel kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birisi kayıtlarda "ıcarat" olarak da zikredilen kira ve ücretlerdir. Diğerisi ise "ihracat" adı altında yine ücretler ve diğer giderlerin dökümünü içeren bilgilerdir. İcarat kısmında toplam 194.406,5 kuruşluk bir gider söz konusudur. Ancak bunun 8955 kuruşu çürük zahire ücreti olarak kaydedilmiş ve kiralar kısmında 185.451,5 kuruşluk bir gider hesaplanmıştır. Buradaki giderlerin çoğu çeşitli mühimmatın taşınmasını üstlenen hayvan ücretlerine tahsis edilmişti. Bu yönde at, deve, katır ve davar olmak üzere çeşitli hayvanların kira ücretleri için 179.620,5 kuruş 40 akçe verilmişti. Kiralanan araba ücreti karşılığında 210 kuruş ödenmişti. Ambarların almadığı çeşitli mühimmatın konulduğu yerlerin kiralarına ise 1554,5 kuruş ödenmişti. Ambar hizmetinde görevli olan hamal, kileci, kantarcı ve kâtip ücretleri için de 4268,5 kuruş 32 akçe verilmişti. Böylece toplamda bu kısım için yapılan gider 185.653,5 kuruş 72 akçeyi bulmuştu. Bu da ambar emininin yaklaşık 202,5 kuruşluk bir gideri fazladan yaptığını göstermektedir. Aslında buradaki toplam gider daha fazla hesaplanmaktadır.

Ancak mühimmatın konulduğu yerlerdeki kira ücretinden 2270,5 kuruş 1200 kile un ve 5882 kile arpa olarak aynî uygulama çerçevesinde verilmişti. Böylece bu miktarın düşmesiyle toplamın 185.653,5 kuruş 72 akçe olduğu ortaya çıkmakta ve bunun yaklaşık 202,5 kuruşunun fazladan gider alanlarına tahsis edildiği görülmektedir.

Trabzon ambarının nakdî muhasebesine dair ihracat kısmında toplam 60.363,5 kuruş 27 akçelik bir gider yapıldığı görülmektedir. Ancak bu gider listesinin kayıtlarındaki açık dökümünde toplam 60.778 kuruş 14 akçelik bir giderin yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu tutar üzerinden 1728 yılında Azak Kalesi'ne giden gemilere ambardan verilen peksimet ücretinden 415,5 kuruşluk bir indirim yapılarak toplam gider miktarı 60.362,5 kuruş 13 akçe olarak tespit edilmektedir. Böylece ihracat kısmındaki toplam tutar üzerinden yapılan değerlendirme sonucu 1 kuruşun eminin elinde kaldığı görülmektedir. Bu toplam tutar içerisinde 26.326,5 kuruş, 1725 yılındaki mühimmatın sevk giderlerine ödenmişti. 870 kuruş, 1726 yılında devlet işlerinde kullanılmak amacıyla istihdam edilen 174 katırcının temel gıda gideri olarak ödenmişti. 2.254,5 kuruş, 1728 yılında Azak Kalesi'ne gidecek gemilere ambardan verilen peksimet ücreti olarak belirlenmişti. 3.293 kuruş 7 akçe çeşitli tarihlerde bazı mühimmatın konulacağı malzemenin onarımına harcanmıştı. 834,5 kuruş, 1724 yılında ambar dışında zahirenin konulduğu yerlerin onarımına tahsis edilmişti. 1.512 kuruş 1 pâre cephaneye ve tophane mühimmatının konulması için Değirmendere'de tersane binası yapımı için harcanmıştı. 2.765,5 kuruş 1 akçe farklı tarihlerdeki bazı görevlilerin temel gıda giderlerine ödenmişti. Araştırma dönemi içerisinde Trabzon ambar emini olan Mustafa Ağa'ya da temel gıda gideri olarak 3.933 kuruş 4 akçe verilmişti. 18.573 kuruş 19 pâre 2 akçe de Faş ve Ardahan kalelerindeki askerlerin çeşitli temel gıda giderleri olarak tahsis edilmişti. Bu kısım içerisinde mirîden yani devletten de "ez-ziyade" başlığı altında 10.000 kuruş talep edilmişti.

2.2 Trabzon Ambarının Aynî Muhasebesi

Aynî muhasebe, mevcut mal stoklarının para karşılığı değil de stoktaki malın elden çıkarılmasıyla yani mal üzerinden gerçekleştirilen

muhasebe işlemidir. Trabzon ambarının aynı muhasebesi zahire ve cephan malzemesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Zahire olarak da 4 kalem mal mevcuttur. Bunlar; peksimet, un, arpa ve buğdaydır. Trabzon iklimi göz önünde bulundurulursa bu zahire türlerinin burada büyük bir stoku sağlayacak derecede yetiştirilemeyeceği aşikârdır. Haliyle bahsi geçen zahire bilhassa Karadeniz'in kuzeyindeki iskeleler olmak üzere çeşitli yerlerden Trabzon'a gönderilmiş ve ambarlarda muhafaza edilmişti. Bu tür bir uygulama da dönemin İran savaşlarına (1723-1746) binaen yapılmıştı. Yani bu doğu seferleri dolayısıyla oldukça fazla miktarda zahire Trabzon ambarlarında stoklanmıştı. Savaş sonrası elde kalan zahirelerin nem ve rutubetten bozulmalarını önlemek için devletin belirttiği yerlere verilmesi istenmiştir. Zahrenin muhasebesinde, ağırlık ölçüleri üzerinden işlem yapılmıştır. Dönem içerisinde zahireye yönelik kantar, kile ve kıyye olmak üzere üç ağırlık ölçü birimi kullanılmıştı.

Trabzon ambarının aynı zahire muhasebesi üç ana kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki ambarlardaki miktarın tümünü gösteren "fi'l-asl" kısmıdır. Bu kısım ambar emininin elindeki miktarı ve bu yöndeki aynı gelirini belirtmektedir. Ambar emini Mustafa Ağa'nın elinde öncelikle 11451 kantar 18 kıyye peksimet mevcut iken undan yapılan 4000 kantarlık peksimet ile bu miktar 15451 kantar peksimete ulaşmıştı. Yine, ambar emini Mustafa Ağa'nın elinde 66198,5 kile un mevcut iken bunun 8800 kilesi peksimet yapımına tahsis edildiğinden geriye 57398,5 kile un kalmıştı. Bunların dışında ambar emininin elinde 266644 kile arpa ve 1800 kile buğday bulunmaktaydı. Bu miktarlar devletin emri ile çeşitli yerlere gönderilmişti. Böylece, kayıtlarda yer aldığına göre 14900,5 kantar ve 30 kıyye peksimet, emin aracılığıyla farklı bölgelerdeki askerlere, denizdeki donanmaya ve bazı kalelerin tamirlerinde çalışan işçilere gönderilmiştir. Ancak ambar emininin icmal kaydındaki açık dökümünde bu yerlere gönderilen peksimetin 18900,5 kantar 30 kıyye olduğu tespit edilmiştir. Yani 4000 kantar peksimet "fi'l-asl" kısmına yansımayan miktardır. Yine icmal muhasebe kaydından anlaşıldığına göre 59003 kile un çeşitli yerlerdeki askerlere, donanmaya, bazı kalelerin tamirlerindeki işçilere vs. yerlere gönderilmişti. Ancak buradaki kaydın açık dökümünde de bu yerlere gönderilen unun 58885,5 kile olduğu kayıtlıdır. 117,5 kile unun

fazladan dağıtıldığı görülmektedir. Arpa kaydında ise toplam 271324 kilenin Faş muhafızına, Trabzon'un ilçe ve beldelerine, eminin temel gıdalarına, bazı işçilere vs. yerlere verildiği ve bir miktarının da çürüyüp bozulduğu belirtilmektedir. Fakat buralara gönderilen arpa miktarı 259064 kile olarak gözükmektedir. Bu yönde eminin elinde kalması gereken 12260 kile arpanın kayıtlarda olmadığı anlaşılmaktadır. Aynî zahire muhasebesinde son olarak 1800 kile buğdayın Karadeniz'in kuzeydoğusunun güvenliğini sağlayan donanma komutanlarına verildiği görülmektedir. Buğdayın tesliminde mevcut miktarla bir eşitlik söz konusu olduğundan diğer zahire türleri gibi bir açık ya da fazlalıktan söz edilemez. Aslında bu türlerdeki açık ve fazlalığı da aynî muhasebenin üçüncü ana kısmı olan "el-bakî" kısmında yani eminin zimmetinde kalan miktar ile karşılaştırılmasında net olarak ortaya koymak daha doğru olacaktır.

"El-bakî" olarak ifade edilen bu son kısma göre ambar emininin zimmetinde 4811 kile un ve 43704 kile arpa kalmıştır. Bu miktarları yukarıdaki muhasebe işlemine dâhil edersek ambarda 57398,5 kile unun olmasına karşın 59003 kile unun dağıtıldığı belirtilmiş; ancak gerçekte 58885,5 kile unun dağıtıldığı tespit edilmiştir. Buna eminin zimmetinde kalan 4811 kileyi de eklersek toplam 63696,5 kile unun ambarda mevcudiyeti görünmektedir. Haliyle 4693,5 kile un hariçten dağıtılmış gibi gösterilmiştir. Öte yandan ambarda 266644 kile arpa olmasına rağmen, 271324 kilenin dağıtıldığı belirtilmiş; ancak tarafımızdan yapılan hesaplar sonucu 259064 kile arpanın dağıtıldığı tespit edilmiştir. Eminin elinde kalan 43704 kile arpayı da bu hesaba dâhil edersek 302768 kile arpanın ambarda mevcut olduğu ortaya çıkar. Bu da ambar mevcudu üzerinden 36124 kile arpanın, dağıtılması gereken miktar üzerinden ise 31444 kile arpanın kayıtlara geçirilmediğini göstermektedir. Ambar emininin peksimet ve buğday cinsinden elinde kalan miktara dair bilgi yoktur. Bu husus buğday için bir doğruluğu geçerli kılrsa da diğerleri için yukarıda bahsedildiği gibi bir şaibeyi ortaya koymaktadır. Zahire muhasebesi neticesinde açık ve fazlalıklara binaen ambar emininin elinde kalan 4811 kile un ve 43704 kile arpa, dönemin fiyat uygulaması çerçevesinde hesaplanarak fırıncılara satılmıştı. Arpa ve unun fiyatı 12930,5 kuruş 10 akçe olarak

hesaplanmış ve tamamı fırıncılardan alınmıştı.

Trabzon ambarının aynî muhasebesine yönelik zahire uygulamaları dışında bazı yerlerde bulunan cephanе malzemesinin de muhasebesi söz konusudur. Aynî muhasebe niteliğinde değerlendirilecek olan bu tür malzemeler tamamen İstanbul'daki "cephane-i amire" den buraya gönderilmekte ve gelen malzemeler gelir olarak kaydedilmekteydi. Cephanе malzemesine yönelik aynı muhasebenin kayıtlarında zahire muhasebesi gibi üç ana bölümün yer aldığını görmekteyiz. Bunlar "irad", "irsal" ve "el-bakî" bölümlerinden oluşmaktadır. Bu kısımdaki muhasebe uygulamalarında işlemler adet ve kıyye üzerinden gerçekleştirilmiş, eminin elinde kalan miktarın satılma ihtimaline karşın birim fiyatı akçe üzerinden değerlendirilmiştir. Bu mühimmatın muhasebesinde her cephanе malzemesi ayrı ayrı değerlendirildiğinden bölümler arasında ara toplamlar verilmemiştir. Örneğin İstanbul'dan gönderilen 17550 adet un çuvalından 15778'i merkezin emri ile gerekli yerlere teslim edilmiş ve geriye 1772 adet un çuvalı kalmıştı. Geriye kalan bu miktar da dönemin fiyat politikası çerçevesinde tanesi 90 akçeye satılmıştır. Görüldüğü üzere, cephanе mühimmatına yönelik maddelerin muhasebesi bu şekilde gerçekleştirilmiş ve yapılan işlemler sonucu açık ve fazlalık verilmemiştir. Ambar emininin elinde kalan cephanе miktarı birim fiyat değeri üzerinden hesaplanarak satılmıştır. Buna göre Ek 1'de de görüldüğü üzere toplam 503.125,5 akçe tutan cephanе malzemesi kuruş üzerinden değerlendirilmiş ve 4191,5 kuruş 15 pâreye satılarak bu miktarın tamamı satılan kişilerden tahsil edilmişti.

3. Sonuç

Trabzon ambar muhasebesinin sadece bir döneminin irdelendiği bu yıllarda ambar emini olan Mustafa Ağa icmal muhasebe kaydıyla muhasebeye yönelik faaliyetleri ortaya koymuştur. Bu yönde Trabzon ambarında hem nakdî hem de aynî muhasebe işlemleri kayıt edilirdi. Bilhassa merkez olmak üzere çeşitli kaynaklardan gelir olarak desteklenen ve finanse edilen Trabzon ambarı, tüm bu gelirlerini belirli sorumluklar çerçevesinde emredilen yerlere harcamıştır. Bu gider yerlerinin başında şüphesiz çeşitli kesimlerin ücretleri ve kiralar yer alırken birçok gurubun temel gıda giderleri de bulunmaktadır.

Tüm giderler sonrası eminin elinde hiç para kalmadığından ambarın nakdi muhasebesini oluşturan bu kısmın sonunda “el-bakî” yani eminin zimmetinde kalana dair bir ibare kullanılmamıştır. Ancak, bu kısım sonrasında devletten 10.000 kuruşluk bir talepte bulunulmuştu. Öte yandan bu kısmın muhasebe değerlendirmesinde hesapların gelir ve gider noktasında birbiriyle örtüşmediği ve düzensiz bir kayıt usulü çerçevesinde keyfi giderlerin yapıldığı görülmektedir.

Trabzon ambarının aynî muhasebesine yönelik işlemler burada bulunan zahire ve cephane üzerinden gerçekleştirilmiştir. Zahire muhasebesine ilişkin değerlendirmelerde tıpkı nakdî muhasebe işlemleri gibi eksik ya da fazlalıkların olduğu görülmüştür. Buna karşın cephane muhasebesinde hiçbir dengesizliğin olmadığı hususu elde kalan miktarlarla da teyit edilmiştir. Aynı muhasebeye ilişkin uygulamalar sonucu ambar emininin elinde kalan mühimmat miktarları dönemin rayiç bedeli üzerinden birim fiyatı başına hesaplanarak satılmıştır. Bu satışlardan elde edilen tutarlar tamamen tahsil edilmiş olup gerek zahire gerekse cephane satışlarından toplam 17.122 kuruş 15 pâre 10 akçe gelir elde edilmiştir.

Trabzon ambar muhasebesinin bu derece dengesiz olması büyük ölçüde ambar emininin tutumundan kaynaklanmaktaydı. Zira yolsuzlukların tırmandığı bu dönemde ambar emini Mustafa Ağa, elindeki imkânları keyfi bir şekilde kullanmıştı. Zaten 1724 yılında iskeleye gelen zahireyi gemilerden boşalttırmayıp uzun süre bekletmiş ve doğru tartmayarak gemi kaptanlarından zorla akçe almasından dolayı şiddetle uyarılmıştı (BA, Ali Emiri, Ahmed III, 8211, Öztürk 2011: 152). Mustafa Ağa bir başka kez, 1727 yılında Trabzon İskelesi’nden Erzurum’a yapılacak nakil için temin edilen davar sahiplerine 40’ar akçe eksik vererek işin gecikmesine sebep olduğundan kesin bir dille uyarılmış ve sevkiyatın yapılmaması durumunda cezalandırılacağı bildirilmişti (BA, MAD, 2953, Öztürk 2011: 152). Nitekim gerek bu olaylar gerekse yukarıdaki Trabzon ambarına ilişkin keyfi muhasebe işlemleri sonucu Mustafa Ağa görevinden azledilmiştir.

Kaynakça

- BA, Ali Emiri, Ahmed III, No: 8211
- BA, MAD, No: 2953, 3375
- Afyoncu, Erhan (1994a). “Defter Emini”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 91-93. - (1994b). “Defterhâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 100-104.
- Güvemli, Oktay (1998). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Tanzimata Kadar*. C. II. İstanbul: Avcıol Basım Yay.
- Hinz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Çev. Sevim Acar. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay. - (1992). *The History of the Financial Control Function of Local Government Accounting in the United Kingdom*. New York: NY.
- Öztürk, Temel (2011). *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*. Trabzon: Serander Yay.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. II. İstanbul: MEB Yay.Redhouse, Sır James W. (1978). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Sâmi, Şemseddin (1989). *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*. C. IV/I. Ankara: TTK Yay.

Ek 1

Trabzon Ambarının İcmal Kaydı Muhasebesine Dair Temel Bilgiler (26 Şubat 1724-29 Nisan 1729)

Bölümler	Miktarları (Kuruş)
Eminin Makbuzu	218.433,5
Defalarca hazineden	154.712,5
Gider olunandan başka Trabzon'a tevzi olunan un ve arpanın ücreti	56.916,5 kuruş 20 akçe
Keskin İsmail'in mübayaesından Trabzon'a fûruht olunan 174 esteran ücreti	3684 kuruş 10 para
Zaim Mustafa yardımıyla Çorum'dan ihraç olunacak şütüran mekârinin ücretlerinden mübaşirin elinde kalandan	742,5
1726 senesine ait Trabzon Gümrüğü'nden teslim ve vezayif (49 gün)	897,5 kuruş 10 akçe
1728 senesine ait Trabzon Sancağı'nın cebelüyan-ı sıbyan ve mütekaidin bedeli (37 nefer)	1480
Faslı Mezad (Artırılan Kısım)	255.184,5 kuruş 52 akçe
El-İcarat	194.406,5-8955 (çürük zahire ücreti) = 185.451,5
1724 senesinde Trabzon'dan Van'a cephan ve tophane götüren şütüran, esteran ve beygir ücretleri (605 adet)	4071 kuruş 10 akçe
1724 senesinde Trabzon'dan Van'a zahire götüren şütüran ve esteran ücreti (1420 adet)	9235
1725-1726 yılında Trabzon'dan Erzurum'a cephan ve tophane mühimmatı nakleden esteran ve beygir ücreti (11436 adet)	85.469,5 kuruş 10 para
1725 yılında Trabzon'dan Erzurum'a arpa götüren beygir ve esteran ücreti (1378 adet)	9.262,5-8955(çürük zahire ücreti)=307,5
1725-1727 yıllarında Trabzon'dan Erzurum'a cephan ve tophane taşıyan beygir ücretleri (7886 adet)	39.430
1725 yılında Trabzon'dan Erzurum'a arpa götüren beygir ücretleri (3226 adet)	16.130
Trabzon'dan Erzurum'a cephan ve tophane götüren beygir ücretleri (4050 adet)	10.125
1725 yılında Trabzon'dan Erzurum'a cephan ve tophane nakleden beygir ücretleri (170 adet)	425
1725 yılında Bayburt'tan Erzurum'a cephan ve tophane nakleden araba ücreti (43 adet)	210
1725 yılında Erzurum'a arpa nakleden beygir ücretleri (1218 adet)	3045
Bayburt'a zahire nakleden beygir ücreti (1727 adet)	4.317,5
1725 yılında Van'a cephan ve tophane nakleden davar ücretleri (260 adet)	650
1725'te Erzurum'dan Van'a yuvarlak, humbara tanesi ve mühimmat naklinde ücret	5000
1727'de Trabzon'dan Tebriz'e kale için çeşitli demir ve amele eşyaları taşıyan beygir ücreti (283 adet)	1415
25 Nisan 1724'ten 8 Ekim 1725'e kadar çeşitli aylarda Trabzon'da zahirenin bulunduğu kahvehane, mahzen, kârhane ve hane ücretleri (119 adet)	2.920,5-2.270,5 (1200 kile un ve 5882 kile arpa olarak verildi) = 650
Trabzon'da peksimet ve çuvaların bulunduğu hane kirası	652,5
26 Mart 1724'ten 18 Ağustos 1727'ye kadar ambar emininin hane kirası	252

1724-1726'da zahire hizmetinde olan hamal, kileci, kantarcı ve kâtip ücretleri	4.268,5 kuruş 10 para 2 akçe			
El-İhracat	60.363,5 kuruş 27 akçe			
1725 yılında Trabzon'dan Erzurum'a humbara, havan, balyemez topu ve kundak nakli gideri	26.326,5			
1726 yılında Gümüşhane Emini Keskin İsmail Ağa yardımıyla miri için mübayaee olunup istihdam olunan 174 esteranın gıda bahası	870			
1728 yılında Trabzon'dan Azak Kalesi'ne giden gemilere ambardan verilen peksimet ücreti	2670-415.5 (tenzil) = 2254			
1726 yılında Trabzon'dan Tebriz ve Revan'a gidecek yağ vs. mühimmatın konulması için tulum bahası ve barut varilleri, yeni sandık bahaları ile mevcut olan sandık ve varillerin tamirat gideri	385 Kuruş 8 para 1 akçe			
30 Ağustos 1725'te Trabzon'dan Tebriz ve Revan'a gidecek yuvarlak ve humbara tânelerinin konulması için 12.680 sepet ve 354 tahta sandık ücreti	1.673,5			
9 Ağustos 1727'de kurşun sandıkları, katran, zift ve barut varillerinin tamiri ile yeni varillerin ücreti	735 kuruş 14 para			
1725 yılında Revan Kalesi'ne gitmek üzere demir, çelik, kalay ve yuvarlak konulması için yeniden yapılan tahta sandıkların giderleri	499			
1724 yılında miri zahirenin Trabzon'da konulduğu kahvehane, mahzen, kârhane ve hanelerin tamirat gideri (119 adet)	834.5			
1725'te tophane vs. tamir ile havan ve şahî arabaları, balyemez topları ve arabalarının konulması için Değirmendere'de tersane binası gideri	1512 kuruş 1 para			
15 Nisan 1725'ten 6 Aralık 1725'e kadar Trabzon'dan Van ve Revan'a zahire nakli için mekârî davarlarını temin eden Tokat voyvodası tarafından Bektaş Ağa'nın gıda ücreti (240 gün)	749 kuruş 40 akçe			
20 Ekim 1724'ten 4 Mart 1726'ya kadar Ambar Emini El-Hac Mustafa Ağa'nın gıdası, kileci ve kâtip ücreti, hane ücreti ile ambarın çeşitli tamirat gideri (17 ay)	999 kuruş 7 para			
15 Şubat 1725'ten 19 Ocak 1726'ya kadar önemli işler için İstanbul'dan Trabzon'a gelen çavuşlar ile Yeniçeri Kethüdası Mehmet Ağa'nın gıdaları için et ücreti (339 gün)	1017			
26 Şubat 1724'ten 29 Nisan 1729'a kadar ambar emininin gıdası	3.933 kuruş 4 akçe			
Faş ve Ardahan Kaleleri'ndeki bazı askerler için arpa ve un akçelerinden verilen buğday ve et ücretleri	18.573 kuruş 19 para 2 akçe			
Ez- ziyade (Artırılan)/Matlub-ı Mirî (Miriden istenilen)	10.000			
Aynı zahire muhasebesi	Peksimet (Kantar)	Un (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)
Fî'l-Asl				
Bergos, Varna, Balçık, Bartın, Bendereğli, Akçaşehir, Kocaeli, İsakçı, Tulça ve civarından satın alınan ile İstanbul'dan, Silistre, İbrail vs. iskelelerden gönderilen	15451	57398,5	266644	1800
Minha Tevziat ve Teslimat	14900,5 ve 30 kuyye	59003	271324	1800
1725 senesi Trabzon Kalesi topçu ve yeniçerileri ile Sohum, Faş ve Trabzon kalesi cebecilerine		2889,5		
1725 yılı Sohum Kalesi muhafazasında olan kapıkulu ve yerli kulu askerleri ile kalenin bina hizmetinde olan amelenin gıdasına	1000	5000		
Faş Kalesi muhafazasında olan Vezir Mirza Mehmet Paşa'ya inam		3000	4000	
1725-1726 yılında Faş Kalesi kapıkulu ve yerli askerleri ile bina hizmetinde çalışan amelenin gıdaları	1000	21808	7680	

13 Mayıs 1725'te Faş, Sohum ve Soğucak kalelerinin binaları için kışlakta olan 9 derya beyine inam	1800	1800		1800
1725'te Sohum ve Faş kalelerinin bina hizmeti için kışlakta olan derya beylerine salyaneden peksimet	1532			
23 Kasım 1724'te Faş kalesi binasına memur olan dört kancabaşın kaptanlarına	80			
Trabzon'daki mahzen kiralari bedeli için verilen		1200	5882	
Trabzon'dan Revan ve Tebriz'e havan ile kundak çeken reayanın yiyecekleri	3545 ve 2 kıyye			
1725'te Trabzon ambarındaki undan peksimet yapılması için ücret bedeli	6000,5			
1724'te Van'a gönderilen	214.5	4205	3908	
1724'te Erzurum gümrük eminine teslim edilen			26682	
1724'te Trabzon'da zahire nakliyle görevli kapıcı başına teslim edilen		476,5	10186	
1728 yılında Azak Kalesi'ne gönderilen	5252,5 ve 10 kıyye			
1726'da Trabzon kaza ve nahiyelerine tevzi olunan		10400	152550	
15 Şubat 1727'den 19 Ocak 1726'ya dek önemli işler için Trabzon'da bulunan Yeniçeri Kethüdası Mehmet Ağa ve yazıcı ile çavuşların gıdası		627.5	2712	
26 Şubat 1724'ten 29 Nisan 1729'a kadar ambar emini Mustafa Ağa'nın gıdası		1144	9440	
1726'da Trabzon hane ve mahzenlerinde çürüyüp telef olan		4811	36540	
1726'da Tebriz ve Tiflis için Erzurum'a gidecek zahirenin kara kış dolayısıyla uzun süre burada kalıp bozulanı			7164	
El-Bâki (Eminin Zimmetinde Kalan)		4811	43704	
Yekûn Miktar	12.930,5 kuruş 10 akçe – 12.930,5 kuruş 10 akçe (fırınlardan istenen)=0			
Muhasebe-i Aynı Havailuha ve Gayr-i Ez-ha vs. Mezkurin				
	Cephane-i Amireden İrad	Zehayirle Bazı Yerlere Teslim ve İrsal	El- Bâki (Her Birinin Değeri)	
Çuval-ı dakik	17550 adet	15778 adet	1772 adet (90 akçe)	
Çuval-ı peksimet	11687 adet	8761 adet	2926 adet (36 akçe)	
Garar-ı seklim ve peksimet	10907 adet	5350 adet	5557 adet (36 akçe)	
Gazil	200 kıyye	131 kıyye	69 kıyye (40 akçe)	
Kolanlı garar	93 adet	78 adet	15 adet (36 akçe)	
Urgan-ı sayishane	6000 adet	5545 adet	455 adet (16.5 akçe)	

Trabzon Ambarının Muhasebe İcmalini Gösteren Arşiv Kaydı
(1724-1729)

119

The document consists of two pages of handwritten text in Ottoman Turkish, written in the Rika script. The text is organized into multiple columns and rows, typical of a ledger or account book. The left page is numbered '119' in the top left corner. The right page is mostly blank, with some faint markings. The handwriting is dense and cursive, characteristic of the period. The document is a summary of the accounting records of the Trabzon Warehouse (Trabzon Ambarı) for the years 1724-1729.

Handwritten text on the right page, featuring musical notation and dense script. The page is filled with lines of text, some with musical notes above them, and a large, complex diagram or table in the lower half.

141
Handwritten text on the left page, featuring musical notation and dense script. The page is filled with lines of text, some with musical notes above them, and a large, complex diagram or table in the lower half.